

5. Запорожец А.В. Развитие восприятия и деятельность / А.В. Запорожец ; под ред. Ю.Б. Гипенрейтера, М.Б. Михайловской. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – С. 197–204.

6. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих : учеб. пособие / А.Г. Литвак ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб. : Изд-во РГПУ, 1998. – 271 с.

7. Садчиков А.П. Обучение пространственной ориентировке поздно ослепших / А.П. Садчиков // Социальная реабилитация. Опыт Ленинградского

правления ВОС; под ред. Л.А. Матвеева. – М. : ВОС, 1985. – С. 27–35.

8. Яковлев Б.П. Мотивация и эмоции в спортивной деятельности / Б.П. Яковлев. – М. : Советский спорт, 2014. – 312 с.

9. Boiko G., Babich N. (2014) Characteristics of motivational patterns for sporting activity of swimmers with psychological disorders // Sport Sciences for Health. – DOI: 10.107/s11332-014-0199-4 Advanced online publication.

УДК 376–056.313:159.922.7

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО БАТЬКІВСЬКУ ТА МАЙБУТНЮ ВЛАСНУ СІМ'Ю В РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

Іваненко А.С., аспірант
Інституту корекційної педагогіки та психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано особливості уявлень розумово відсталих учнів про майбутню сім'ю. Наведено результати досліджень, присвячених вивченню образу батьківської сім'ї та уявлень підлітків про власну майбутню сім'ю, про її структуру, особливості взаємин між членами сім'ї.

Ключові слова: учні з вадами розумового розвитку, уявлення про майбутнє сімейне життя, проєктивна методика.

В статье проанализированы особенности представлений умственно отсталых учащихся о будущей семье. Приведены результаты исследований, посвященных изучению образа родительской семьи и представлений подростков о собственной будущей семье, о ее структуре, особенностях взаимоотношений между членами семьи.

Ключевые слова: учащиеся с недостатками умственного развития, представления о будущей семейной жизни, проективная методика.

Ivanenko A.S. RESEARCH PERCEPTIONS OF PARENTAL AND FUTURE FAMILY IN MENTALLY RETARDED JUVENILES

This article deals with analyzing the findings of research dedicated to exploring the state of work on the preparation of mentally retarded students for their future family life both in the practice of special schools and in their families. This research analyzed the work of school psychologists, teachers and tutors of special schools as well as that of the parents of mentally retarded children on the preparation of future family men and women.

Key words: students with intellectual disabilities, special school, preparation for future family life.

Постановка проблеми. У системі соціалізації розумово відсталих учнів та підготовки їх до дорослого життя особливе місце займає формування конструктивних уявлень про майбутнє сімейне життя та готовності до шлюбу й до батьківства. Як зазначає С. Міронова, «підготовка до майбутнього сімейного життя розумово відсталих учнів є одним із важливих складових напрямків соціалізації учнів даної категорії» [4, с. 17]. Молодь неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них у дитячі й юнацькі роки (до моменту створення власної сім'ї) не сформовані чіткі уявлення про те, навіщо необхідно одружуватись, чого чекати від майбутньої сім'ї, які сімей-

ні відносини вони хотіли б побудувати, які обов'язки покладає на них шлюб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній загальній психології питання формування в дітей та підлітків установок і уявлень про сімейне життя розглядаються такими вченими, як М. Вовчик-Блакитна, Т. Демидова, З. Кисарчук, В. Кравець, Є. Маценова, Н. Москвічева, В. Петренко, А. Пріхожан, Н. Толстих, А. Чернов, А. Шмельов, Т. Юфреєва, та іншими. У дефектології проблема формування в розумово відсталих учнів уявлень про сім'ю підіймається в роботах Г. Дульнева, І. Єременка, С. Міронової, В. Синьова, І. Татьянчикової та інших. Особливу увагу

питанням вивчення уявлень про міжстатеві та сімейно-рольові відносини в розумово відсталих підлітків приділяє у своїх доробках О. Денісова [1].

Слід зазначити, що дослідження уявлень, установок та системи очікувань підлітків відносно майбутньої сім'ї безпосередньо пов'язано з вивченням у них образу батьківської сім'ї, так як засвоєні форми поведінки та моделі сімейних взаємовідносин батьків слугують зразком для побудови власної сім'ї. Так, С. Терьохіна вказує, що образ батьківської сім'ї підлітка – це «когнітивний і емоційно-смісловий комплекс його уявлень про структуру і динаміку сім'ї, характер взаємин між її членами, у тому числі між самим підлітком і батьками» [5, с. 3].

Постановка завдання. З метою вивчення й порівняльного аналізу в учнів 7-х і 9-х класів допоміжної школи та учнів 9-х класів масової школи образу батьківської сім'ї, її структури, особливостей взаємин між членами сім'ї («родина очима дитини»), а також відображення переживань учнів і сприйняття ними свого місця в сім'ї, ставлення їх до сім'ї в цілому і до окремих її членів, нами було організовано дослідження, в якому використовувалась проективна методика – малюнок «Моя сім'я», яка, як і більшість проективних тестів, є достатньо інформативною.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брали участь 79 учнів 7-х класів спеціальних шкіл-інтернатів (з них 43 дівчини та 36 хлопців), 93 учня 9-х класів спеціальних шкіл-інтернатів (з них 51 дівчина та 42 хлопця) та 82 учня масової школи (з них 44 дівчини та 38 хлопців) Донецької, Запорізької та Харківської областей.

Важливим аспектом в образі батьківської родини є сприймання дитиною ставлення до себе зі сторони батьків, адже, на думку Г. Хоментausкаса, саме сприймання себе в сім'ї відіграє фундаментальну роль для існуючих та майбутніх відносин із людьми [6, с. 87]. У процесі аналізу отриманих малюнків були виділені наступні типи сприймання себе в родині:

– «дружня родина», такий тип характерний для сімей, в яких дитина відчуває атмосферу дружності та підтримки один одного;

– «кумир сім'ї», цей тип зустрічається в сім'ях, де дитина займає головне місце, а всі члени родини задовольняють усі примхи свого чада;

– «гіперопіка», у такій сім'ї дитина оточена підвищеною увагою та надмірною турботою;

– «зайвий», дитина відчуває себе одинокою та непотрібною власній сім'ї;

– «бездоглядний», це діти, яким не приділяють належної уваги, кинуті напризволяще.

Аналіз та узагальнення результатів дослідження свідчить про суттєву різницю між отриманими даними стосовно учнів допоміжної школи в порівнянні з учнями масової школи. Для більшості розумово відсталих підлітків характерні такі типи сприймання себе в батьківській сім'ї, як «зайвий» (7 кл.: хлопці – 38,88%, дівчата – 41,86%; 9 кл.: хлопці – 47,61%, дівчата – 43,13%) та «бездоглядний» (7 кл.: хлопці – 25,0%, дівчата – 23,25%; 9 кл.: хлопці – 33,33%, дівчата – 21,56%). Це свідчить про те, що підлітки відчувають себе самотніми в колі сім'ї, вони не отримують належної долі батьківської любові та турботи. Лише в незначної частини учнів 7-х класів допоміжної школи, частіше зустрічались типи «гіперопіка» (хлопці – 8,33%, дівчата – 9,30%) та «кумир сім'ї» (хлопці – 11,11%, дівчата – 11,62%), а в дев'ятикласників – «дружня родина» (хлопці – 19,04%, дівчата – 19,60%). В учнів із нормально розвинутим інтелектом домінують такі типи сприймання себе в родині батьків, як «дружня родина» (хлопці – 57,89%, дівчата – 56,81%), «гіперопіка» (хлопці – 15,78%, дівчата – 29,51%) та «кумир сім'ї» (хлопці – 26,31%, дівчата – 13,63%), тобто в цілому діти відчувають з боку батьків турботливе та любляче ставлення до себе.

У малюнках підлітків виявлялися відносини домінування-підкорення в сім'ї, тобто відображення того, хто в сім'ї займає позиції лідера. На думку більшості учнів, як розумово відсталих (7 кл.: хлопці – 52,77%, дівчата – 62,79%; 9 кл.: хлопці – 47,61%, дівчата – 58,82%), так і з нормально розвинутим інтелектом (хлопці – 81,57%, дівчата – 77,27%), домінуючу позицію в сім'ї займає батько. Третя частина розумово відсталих учнів вважає, що лідер у їх сім'ї – мати, бабуся чи дідусь, це пояснюється тим, що велика кількість підлітків з вадами розумового розвитку виховуються в неповних сім'ях.

Дані про те, кого діти вважають найбільш значущим для себе членом родини, розподілились наступним чином: серед учнів 7-х класів допоміжної школи 69,44% хлопців та 74,41% дівчат надають перевагу матерям. Для 52,38% розумово відсталих хлопців, які навчаються в 9-х класах, батько більш значуща фігура, ніж мати. А для 50,98% розумово відсталих дівчат-дев'ятикласниць більш близька мати та для 31,37% – бабуся. У малюнках учнів 9-х класів масової школи між

хлопцями та дівчатами теж є розбіжності: для більшості хлопців (65,78%) значущою фігурою та прикладом для наслідування є батько, а для дівчат (72,72%) – мати. Аналіз отриманих даних показав, що ті члени родини, які найбільш значущі для дітей, не завжди співпадають з тими, які займають панівну роль у сім'ї.

Наступним кроком у нашому дослідженні було вивчення внутрісімейної атмосфери, тобто оцінка особливостей емоційних відносин у сімейному колі. Нами були виділені наступні типи внутрісімейних контактів:

– «сприятлива сімейна ситуація» – у сім'ї панує позитивна атмосфера та емоційна підтримка один одного;

– «надмірно тісні контакти» – один із видів відхилень у побудові сімейних відносин, іноді може доходити до симбіотичних зв'язків;

– «порушення емоційних контактів» – недостатній емоційний зв'язок між членами родини, що частіше стає джерелом психологічного неблагополуччя дітей, їхньої невротизації та відхилень в особистісному розвитку;

– конфліктні відносини в сім'ї – у таких сім'ях високий рівень конфліктності між її членами, діти постійно знаходяться в стресовому стані, у них проявляється високий рівень тривожності та наявні складнощі в спілкуванні та побудові дружніх стосунків із однолітками.

Отримані дані дослідження свідчать про наступне. Більшість розумово відсталих учнів 7-х класів, а саме – 47,22% хлопців та 55,81% дівчат, та 9-х класів – 52,38% хлопців та 45,09% дівчат, виховуються в сім'ях, яким притаманні порушення емоційних контактів та високий рівень конфліктності. У малюнках підлітків спостерігається високий рівень тривожності, наявність страхів та признаки агресії. Хоча й присутні малюнки, на яких відображено сприятливу сімейну атмосферу, у них присутні порушення емоційних стосунків між дітьми та кимось із членів родини. Учні 9-х класів масової школи в більшості виховуються в сім'ях із сприятливою сімейною ситуацією. Також слід зазначити, що в сім'ях підлітків із нормальним рівнем розвитку інтелекту присутні зверхтисні контакти, особливо це проявляється в дівчат в їх відносинах із матерями.

При аналізі малюнків на тему «Моя сім'я» помічено змістовий контраст між малюнками розумово відсталих учнів та учнів із нормально розвинутим інтелектом. Кольори, які використовували підлітки із вадами розумового розвитку, у більшості темні та похмурі. На малюнках відображена роз'єд-

наність між членами сім'ї та нестача спілкування із дітьми. У цих школярів спостерігався великий рівень тривожності та агресії. Малюнки учнів 9-х класів масової школи мали позитивний окрас. Підлітками були обрані яскраві та теплі кольори. У намальованих сім'ях домінувала атмосфера добробуту та емоційного комфорту. На підставі отриманих даних можна зробити наступний висновок: у більшості розумово відсталих підлітків сформований негативний образ батьківської сім'ї, що може в майбутньому негативно вплинути на формування власного сімейного життя, адже батьківська сім'я слугує прикладом для дітей, а засвоєні деструктивні форми сімейних взаємин можуть бути перенесені у власну сім'ю.

З метою вивчення уявлень підлітків про власну майбутню сім'ю, про її структуру, особливості взаємин між членами сім'ї нами була використана проективна методика – малюнок «Моя майбутня сім'я». У результаті аналізу отриманих даних були виявлені особливості уявлень підлітків про різноманітні аспекти майбутнього сімейного життя. Отримані дані були розподілені за наступними критеріями:

1) наявність уявлень підлітків про кількість членів майбутньої сім'ї (склад сім'ї);

2) характер уявлень про систему відносин домінування (підкорення в майбутній сім'ї);

3) наявність уявлень підлітків про емоційні зв'язки в майбутній сім'ї (ієрархічні відносини).

Аналіз отриманих даних щодо уявлень підлітків про склад їхньої майбутньої сім'ї дозволив нам визначити три типи сімей:

1) «нуклеарна сім'я», до складу якої входить чоловік, дружина та діти;

2) «поширена сім'я» – це розширений сімейний союз, до складу якого, окрім чоловіка, дружини та дітей, ще входять інші родичі – бабусі, дідусі, тітки, дядьки, які знаходяться в тісній сімейній близькості;

3) «неповна сім'я», цей тип сім'ї складається з одного дорослого – батька чи мати – та дітей.

Отже, більшість підлітків, як з вадами розумового розвитку, так і з нормально розвинутим інтелектом, надають перевагу найбільш поширеному в нашому суспільстві типу сімей – «нуклеарній сім'ї». На відміну від учнів масової школи, певна частина дівчат із вадами розумового розвитку (7 кл. – 7,04%; 9 кл. – 9,80%) у майбутньому бачать себе матерями-одиначками. У свою чергу хлопці (7,89%) і дівчата (13,63%) із нормально розвинутим інтелектом уявляють свою майбутню сім'ю в розширеному складі.

Двоє учнів 7-х класів (одна дівчина та один хлопець) та п'ятеро учнів 9-х класів допоміжної школи (одна дівчина та четверо хлопців) взагалі відмовились малювати малюнок на тему «Моя майбутня сім'я», пояснив це тим, що вони не знають, як буде виглядати їхня власна сім'я. Це свідчить про відсутність у підлітків моделі сім'ї та спотворення образу сім'ї в цілому.

На малюнках вихованців допоміжних шкіл часто зустрічались, окрім членів сім'ї, додаткові об'єкти – будинки, машини, прикраси та інше. Тобто розумово відсталі підлітки уявляють, що щастя їхнього майбутнього сімейного життя невід'ємно пов'язане з матеріальним благополуччям.

Розумово відсталі хлопці (7 клас – 66,66%; 9 клас – 69,04%) у більшості уявляють, що в майбутньому будуть мати одну дитину, а дівчата з вадами розумового розвитку (7 клас – 53,48%; 9 клас – 41,17%) – дві дитини. Більшість учнів масової школи – 44,73% хлопців і 50,0% дівчат – бажають мати в майбутньому дві дитини. На відміну від розумово відсталих підлітків, третина підлітків з нормально розвинутим інтелектом уявляють, що до складу їхньої майбутньої сім'ї будуть входити троє та більше дітей. На задане розумово відсталим учням питання «Чому Ви не хочете в майбутньому мати більше дітей, ніж зображено на Вашому малюнку?» хлопці і дівчата відповіли, що не хочуть брати на себе таку велику відповідальність, адже, на їхню думку, «чим більше дітей, тим більше проблем».

У малюнках «Моя майбутня сім'я» підлітками чітко відображено систему домінування-підкорення в стосунках подружжя. На думку В. Дружиніна роль голови сім'ї виконує той член родини, який відповідальний за виконання найбільш значущих функцій та за прийняття рішень із базових питань сімейної життєдіяльності [2, с. 35].

Думки учнів відносно того, хто буде головою в їхній майбутній сім'ї, розподілилися таким чином: більша частина розумово відсталих хлопців (7 клас – 58,33%; 9 клас – 64,28%) та хлопців з нормально розвинутим інтелектом (60,52% ос.) вважають, що роль голови в їхній власній майбутній сім'ї повинен виконувати чоловік. Також третина хлопців із нормальним рівнем розвитку інтелекту бажають бачити в стосунках із майбутньою дружиною рівноправ'я. Думки дівчат розділилися: 55,81% учениць 7-х класів допоміжної школи надають перевагу стосункам, в яких голова – чоловік, 52,94% учениць 9-х класів допоміжної школи наділяють жінок лідируючою роллю, а 61,36% дев'яти-

класниць масової школи уявляють, що в їхній майбутній сім'ї між подружжям буде панувати рівність.

Уявлення підлітків про емоційні зв'язки у власній майбутній сім'ї можуть у майбутньому впливати на рівень благополуччя в сімейному житті, адже великий рівень конфліктності в родинних стосунках часто є причиною розпаду сімейних пар. У малюнках більшості підлітків зображені сім'ї зі сприятливою сімейною ситуацією. Однак, на відміну від малюнків учнів масової школи, частина малюнків розумово відсталих учнів характеризується порушенням емоційних контактів, наявністю конфліктних відносин та агресії. Це пояснюється тим, що значна частина учнів із вадами розумового розвитку виховується в неблагополучних сім'ях, де наслідують і беруть за приклад деструктивні форми взаємовідносин між членами родини. У свою чергу, більшість хлопців і дівчат із нормально розвинутим інтелектом зобразила на малюнках своєї майбутньої сім'ї дуже тісні родинні зв'язки, що пояснюється високим рівнем залежності членів сім'ї один від одного.

Можна сказати, що під час виконання малюнку «Моя майбутня сім'я» розумово відсталі учні, на відміну від учнів із нормально розвинутим інтелектом, взагалі не одразу хотіли виконувати поставлене перед ними завдання, довго думали, що намалювати, багато учнів стирали гумкою вже намальовані деталі власного малюнку. Тобто в розумово відсталих учнів несформовані чіткі уявлення про їхню майбутню сім'ю, їхні уявлення нечіткі та неповні.

Висновки. Результати проведеного дослідження із використанням проєктивних методик «Малюнок «Моя сім'я» та «Малюнок «Моя майбутня сім'я» свідчать, що більшість розумово відсталих учнів мріють у майбутньому мати благополучне сімейне життя, яке відрізняється від сім'ї їхніх батьків, тому велика відповідальність у формуванні адекватних уявлень про майбутнє сімейне життя покладається саме на педагогів та психологів спеціальних шкіл.

Проблема формування в розумово відсталих підлітків конструктивних уявлень про майбутнє сімейне життя з метою підготовки їх до створення власної сім'ї є досить актуальною та потребує своєчасного вирішення. Тому набуває актуальності потреба створення цілісної системи сімейного виховання та підготовки підлітків та молоді з вадами розумового розвитку до сімейного життя, яка повинна будуватися на основі комплексної взаємодії батьків і фахівців спеціальних освітніх установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисова Е.Н. Формирование представлений о межполовых и семейно-ролевых отношениях умственно отсталых подростков в процессе коррекционного обучения и воспитания : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1998. – 25 с.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.

3. Ковалев С.В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалев. – М. : Мысль, 1987. – 465 с.
4. Миронова С.П., Матвеева М.П. Статеве виховання у допоміжній школі / С.П. Миронова, М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський : 1996. – 30 с.
5. Терехина С.А. Образы родительской и будущей семьи у девочек-подростков с делинквентным поведением : автореф. дис. ... канд. псих. наук. – М., 2006. – 21 с.
6. Хоментаскас Г. Семья глазами ребенка / Г. Хоментаскас. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 224 с.

УДК 159.922.76:159.93(043.5)

**ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ СИНДРОМОМ ДАУНА**

Ковтун Р.А., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Класичний приватний університет

У статті проаналізовано сутність програми розвитку пізнавальних функцій у дошкільників із синдромом Дауна в умовах різних корекційних середовищ. Розглянуто зміст та завдання кожного корекційного середовища.

Ключові слова: *пізнавальні функції, синдром Дауна, дошкільний вік, психолог, корекційна програма.*

В статті проаналізована сутність програми розвитку пізнавальних функцій у дошкільників з синдромом Дауна в різних корекційних умовах. Розглянуто зміст та завдання кожної корекційної програми.

Ключевые слова: *познавательные функции, синдром Дауна, дошкольный возраст, психолог, коррекционная программа.*

**Kovtun R.A. THE PROGRAMME OF COGNITIVE FUNCTIONS DEVELOPMENT
IN PRE-SCHOOLERS WITH DOWN'S SYNDROME**

The article deals with the essence analysis of the program of cognitive functions development in preschoolers with Down's syndrome in the terms of different correctional environment. The content and the aims of each correctional environment are studied.

Key words: *cognitive functions, Down's syndrome, pre-school age, correctional program.*

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз наукової літератури, вченими не повною мірою розкривається значення розвитку пізнавальних функцій у дітей із синдромом Дауна. Цілеспрямований розвиток пізнавальних функцій дітей дошкільного віку із синдромом Дауна дозволить підвищити ефективність входження дітей із синдромом Дауна в навколишній соціум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, особливо ті, котрі були проведені Дж. Міллером і його колегами з університету Вісконсін (США), показали, що з чотирьох дітей троє відстають у вимовлянні слів, і це не дає їм можливості чітко передати те, що вони хочуть, хоча вони знають, що хочуть сказати. Виходячи з досліджень Дж. Міллера, можна сказати, що

приблизно в 75% дітей навички експресивної мови починають відставати від умінь розуміти мову у віці 18 місяців. У останніх 25% дітей рівень розвитку мови відповідає очікуваному для їхнього рівня розуміння [1]. Крім ефекту зниження кількості «спільних дій», що призводить до зменшення можливостей для оволодіння мовою, і тільки що розглянутої затримки в проголошенні слів і речень, існує ряд інших причин затримки в розвитку мови. Серед них – втрата слуху і порушення в слуховому сприйнятті.

Після новаторської роботи П. Ле Прев в Оксфорді, яка вперше продемонструвала користь мови жестів для дітей із синдромом Дауна, стали з'являтися дослідження, що підтверджують важливість її використання. Дж. Міллер показав: якщо дітей учать кори-